KAYIP SESLERİN İZİNDE

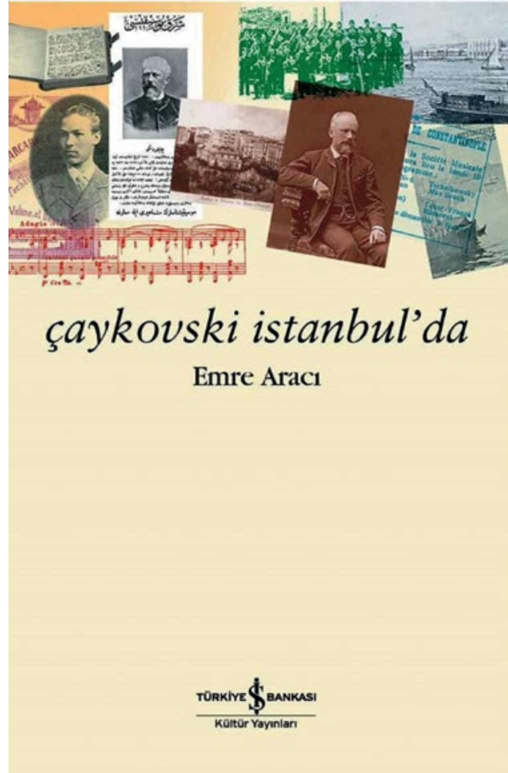
Emre Aracı

ÇAYKOVSKİ PAŞA

Andante'de daha önce yazdığı Rus besteci Piyotr İlyiç Çaykovski'nin İstanbul seyahatini geçenlerde kitaba dönüştüren yazarımız, kitabı yayımlandıktan sonra karşısına çıkan, ilginç biçimde besteciyle aynı adı taşıyan bir Osmanlı paşasının, okuyanı şaşkınlığa sürükleyen sıradışı yaşamöyküsünü anlatıyor.

Donizetti Paşa'nın adını her ağzıma aldığımda bu ismin dünya çapında meşhur bir müzisyen ailenin soyadıyla bir Osmanlı ünvanının bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış, benim gibi pek çok müzik insanını da şaşırtan, türünde son derece nadir ve eşsiz bir örnek olduğunu hep düşünür dururdum. Ama şimdi yeni öğrendim ki bir de Çaykovski Paşa varmış; hem de hikâyesi Pyotr İlyiç Çaykovski'ye kadar uzanan gerçek bir Çaykovski Paşa! Ve tabii bu gerçek hikâye *Çaykovski İstanbul'da* kitabım raflarda yerini aldıktan kısa bir süre sonra, tamamen bir tesadüf sonucu karşıma çıkıyor. Belki de bütün Türkiye çapında hiç tahmin edemeyeceğim meraklı okurlarıyla buluşmak üzere böyle bir kitabı kaleme almam sayesinde bu enteresan hikâye kendini bana duyuruyor. Dolayısıyla yeni matbaadan çıkmış kitabımın ileriki baskıları gün gelip de güncellenirse, güncellenmeden önce, aynen o kitaba temel oluşturan yazılarım gibi müzik tarihimizde pek de bilinmeyen Çaykovski Paşa'nın hikayesi yine ilk olarak *Andante*'deki 'Kayıp Seslerin İzinde' köşeme konuk olmakta gecikmiyor.

"Dostum, göründüğüm gibi değilim. Görünüş, sadece giydiğim bir elbisedir. Senin sorgularından beni, benim kayıtsızlığımdan seni koruyan, özenle örülmüş bir elbise" demiş, Lübnan asıllı mistik şair, romancı, ressam ve filozof Halil Cibran. Ancak yakınlarda gerçekleştirdiğim bir Londra-İstanbul uçuşunda göz attığım *The Spectator* dergisinde "her durum için güzel sözler" üst başlığıyla tanıtılan Cibran'ın, güncellenmiş şekliyle yeniden basılan, *Kahlil Gibran: Beyond Borders* biyografisi hakkında yazılan

bir kritik yazısında, Lübnanlı filozof için kullanılan "tufeyli bir alkolik" tanımı beni her ne kadar hayal kırıklığına uğrattıysa da *The Spectator* kritiğinin ona yakıştırdığı bu sözlerinin, Cibran'ın paragrafımın başında alıntıladığım deyişi karşısında, onun Fred Holland Day tarafından 1897'de çekilmiş portre fotoğrafına bakarken, bir panzehir etkisiyle şuurumda çoktan çözüldüğünü biliyorum. Hele ki değişen dünya konjonktüründe, uluslar birlikteliğin çoksesliliğini arayacaklarına kopukluğun monotonluğuna doğru sürüklenip giderlerken, ülkesini kaybetmenin, sürgün hayatının ne olduğunu çok iyi bilen Cibran'ın derin sözleri aynı kökten gelmelerine rağmen birbirlerini tanımaktan âcizleşmiş insanlara zamanlı bir hatırlatma gibi geliyor üzerinde düşündükçe; her ne kadar *The Spectator* artık bu sözlerin bulaşık kurulama bezlerine kadar basılarak tüketildiğinin altını çizse bile. Hiciv de, yerine göre, bazen bir sanat eserine attığı çentiklerle ona ayrı bir değer katabiliyor; okuru yazara daha da sıkı bağlayabiliyor esasında.

Paris'ten İstanbul'a...

İşte Cibran'ı Lübnan'dan Amerika'ya göç ettiren ve "tarih tekerrürden ibarettir" sözünü doğrulatırcasına aynı döngü çağımızda da o coğrafyada tekrarlanırken, gerçekte asırlar boyu bu döngünün insanlığın doğasından hiç de uzak olmadığını üzülerek görüyor insan. Benzer bir ruh hali içerisinde Cibran'dan bir asır önce bir başka sığınmacı da ülkesini terk ederek bu defa Paris'in yollarını tutuyor ve yazarlık kariyerine başlıyor. Leh asıllı 27 yaşındaki bu genç 1804'te Ukrayna'nın Jitomir eyaletinin Haltchynietz köyünde doğmuş olan ve 1831'deki Polonya ayaklanmasına fiilen karıştığı için kaçıp Fransa'ya sığınmak zorunda kalan Michal Czajkowski (Mihail Çaykovski). Hayatı bir opera librettosuna dönüşebilecek nitelikte olan Çaykovski, Fransa'da yaşadığı sırada meşhur Leh şair Adam Mickiewicz'in de teşvikiyle *Kozak Hikâyeleri* (1837), *Wernihora* (1838) ve *Kirjali* (1841) gibi hepsi Paris'te basılan tarihi romanlar kaleme alıyor. Bu arada Paris'teki Leh mültecilerin lideri Prens Adam Czartoryski'nin elçisi olarak Polonya bağımsızlığına destek bulmak üzere Mihail Çaykovski Fransa'dan ayrılarak 1841'de

Halil Cibran (Fred Holland Day)

Çaykovski Mehmet Sadık Paşa

Prens Adam Czartoryski (Józef Oleszkiewicz)

İskoç seyyah ve yazar Charles MacFarlane

Charles MacFarlane'ın yaşadığı İstanbul (Thomas Allom)

İstanbul'a geliyor. İstanbul'u ilk görüşünde yedi tepe üzerine kurulu Kiev'i hatırladığını anılarında yazan Çaykovski'nin şehre dair ilk intibaları ise romanlarından çıkma bir tablo havasında: *"Daha arkada servi ağaçları ve mis kokulu bahçelerin gölgeleri içine hapsolmuş çeşitli mimari ve renkteki irili ufaklı binaların arasında yıldızlı gökyüzünün içinde dağılmış gezegenler gibi boy gösteren zarif minareleri ve parlayan kubbeleriyle göz dolduran beyaz camiler! Harika mimari, mükemmel çeşitlilik! Ön tarafta ise her milletten insan kalabalığı var. Onlar araba, kayık üzerinde, sokakları, köprüleri, deniz kıyısını ve boğaz sahilini doldurmuş, birbirleriyle yarışarak, başı sonu olmayan sıralar halinde hareket ediyorlar".*

Gülnar Kara'nın yayına hazırladığı Mihail Çaykovski'nin anılarında okuduğuma göre (Kömen Yayınları, 2016) Prens Adam Czartoryski'nin elçisi İstanbul'un mimarisi ve coğrafyası kadar, seslerinden de oldukça etkilenmişti: *"Henüz gözlerimi açmamıştım ki kulağıma müezzinlerin namaza çağıran sesi geldi: bu ses o kadar tatlı, o kadar içten ve güzeldi ki ben böyle tatlı sesle namaza çağrılan Müslümanların gerçekten iyi bir insanlar olduklarını düşündüm ve aklıma eski bir Polonya marşı Boga rodzica dziewica ve Karpinskiy'nin Kiedy ranne wstoje zorze (Şafak Erken Sökerken) şarkısı geldi ve tüm kalbimle Slavların da mensubu olduğu ve Slavlara mensup olan Doğuyla birleştim".* Mihail Çaykovski'nin anılarında bu satırları okumak, geçmiş bir asırda kaleme alınmış bir hatıratta başka bir kültürde, yabancı bir ülkede kulağa gelen seslerde insanın kendi kültürünün kucaklandığının hissediyor olmasının önemini görebilmek ve bugünün perspektifinden geriye dönüp bakıldığında, her ne kadar ulaştığımız yeni dünya düzeninde inanılmazmış gibi gelse de, bu değerlerin pozitifliğine yine de inanmak geleceğe dair bir nebze olsun umut veriyor. Ve bu satırlar aynı zamanda, Mihail Çaykovski'den on küsur sene önce İstanbul'u ilk defa ziyaret ederek şehirde on altı ay yaşayan, İskoç gezgin Charles MacFarlane'ın anılarında, Proust'un "madeleine" sahnesine bir asır öncesinden gönderme yaparcasına, İstanbul'da 1828'de kulağına gelen sesler ve bunların şuurunda bıraktığı izler üzerine anılarına düştüğü notları aklıma getiriyor:

"Şehre varışımdan kısa bir süre sonra hücum alayları bandosunun Rossini'nin bir bestesini prova ettiğini duyduğumdan bahsetmiştim. Ama bunlar İstanbul için artık olağan seslerdi ve Müzika-yı Hûmayun bandosu artık bazı küçük parçaları oldukça saygın bir şekilde çalabiliyordu. Bu Türkler

Chopin, Paris'te Hôtel Lambert'teki baloda çalarken, Czartoryski (solda) dinliyor (Teofil Kwiatkowski)

arasında tek başıma durmak, İtalya'yı, pek çok hoş manzarayı ve sevgili dostları hatırlatan bu tanınmış melodileri dinlemek oldukça hoş ve çarpıcı bir histi. Ancak bu olay, bir sabah Padişah'ın bandosunun senelerdir duymadığım, ama küçüklüğümden aşina olduğumu hatırlayarak hemen tanıdığım eski bir İngiliz havasını çalmaya başladığında yaşadığım mutlu melankolik hislere kıyasla hiç bir şeydi. Bu parçayı duyduğum yerleri hatırlayamadım, ama kendi ülkemde ve ilk dostluklarımı kurduğum ortamda olmalıydı. Kulaklarıma bu dostlardan bir tanesinin sesi gibi geldi ve gözlerimin önüne onların 'aşina olduğum yüzlerini', çocukluğumun temiz kalpli insanlarını, İskoçya ve İngiltere'nin silik, belli belirsiz pek çok tabiat manzarasının yansımasını getirdi. Yeni bir şey tarif etmiyorum, çünkü çoğu insan kulaklarında eski ve yarı unuttukları bir melodiyi beklenmedik bir şekilde duyduğu zaman bir an duraksayarak neşeye kapılır ve bu his beraberinde bir sürü karmaşık çağrışımlarla birlikte geçmiş hatıraları getirir. Ama yabancı bir ülkede, barbar bir ülkede yanımda hiçbir hemşerim olmadan, ülkemden senelerdir uzakta ve bir türlü geçmek bilmeyen bir hastalığın bitkinliğinin üzerimde yarattığı duyarlılıktan ötürü bu küçük hadise beni burada anlatmaya kalkışmaktan çok daha fazla etkiledi. Bando başka bir parça çalmaya başladığında o diğer havaya devam etmeleri için kimbilir neler vermezdim. Onu bütün bir gün dinleyebilirdim" (Charles MacFarlane, *Constantinople in 1828,* Londra, 1829, s. 170-171).

Charles MacFarlane İstanbul'a tekrar 1847'de 16 yaşındaki oğluyla birlikte geldi, ancak bu onun şehri son ziyareti oldu. Mihail Çaykovski ise İstanbul'da kalmaya devam etti; Czartoryski'nin elçisi olarak Polonya bağımsızlığı uğruna gösterdiği faaliyetler Rusya'nın tepkisini çekince kendisinin Türk topraklarından uzaklaştırılması talebi geldi. Ancak Çaykovski bunun üzerine 1851'de İslam dinini kabul ederek Mehmet Sadık adını aldı. Kısa zamanda ferik (general) rütbesine yükselerek Hıristiyan birliklerden oluşturduğu iki Kazak alayı komutasının başında Kırım Savaşı'na katıldı ve Osmanlı tarihine Çaykovski Mehmet Sadık Paşa adıyla geçti. İstanbul'un Cihangir semtinde yaşadığı bilinen Mehmet Sadık Paşa, yerleştirdiği bir avuç Polonyalı mülteciyle, Prens Adam Czartoryski'den dolayı başlangıçta adı Adampol olan ve Franz Liszt'in de 1847'de ziyaret ettiği Polonezköy'ün de kurucuları arasında yer aldı ve Osmanlı bürokrasisinde daha da yükselerek Rumeli Beylerbeyliği'ne getirildi. Ancak 1869 sonrası giderek nüfuzu azalan Mehmet Sadık Paşa 1872'de Osmanlı ordusundan ayrıldı ve Rus Çarı II. Aleksandr tarafından affedilince de tekrar Hıristiyan dinine geri dönerek Kiev'e yerleşti. Paris'te Fransız edebiyatçıları arasında romanlar kaleme alırken, muhtemelen Chopin'i tanımış ve onun piyanosunu da dinlemiş olan, sonradan Mehmet Sadık olarak yeni bir kimliğe bürünen Çaykovski Paşa belli ki huzursuz bir yapıya sahipti ve Kiev'e yerleşmesinin ardından ailevi nedenlerden ötürü içine düştüğü bir buhran sonucu 1886'da, 82 yaşındayken intihar ederek hayatına son verdi.

Musorgski'den Çaykovski'ye 'Paşa' göndermesi

Ne gariptir ki Çaykovski Paşa'nın Kiev'de öldüğü yıl olan 1886'da büyük besteci Çaykovski de Paris'e gitmek üzere Batum'dan Marsilya'ya gemiyle seyahat ederken 16 Mayıs'ta bir geceliğine İstanbul'a uğradı. Çaykovski o gün İstanbul'a adım attığında şehrin sokaklarında dolaşırken belki de adaşı Mehmet Sadık Paşa'yı düşündü. Zira Rus bestecinin Mehmet Sadık Paşa'yla adaşlığın da ötesinde bir bağı bulunmaktaydı, çünkü "Sadık Paşa" aynı zamanda besteci Çaykovski'ye, kendisinden hiç de haz etmeyen Musorgski'nin, Ruslara karşı savaşmış ve onunla adaş bir Paşa olmasından ötürü, vermiş olduğu bir takma addı.

Çaykovski'nin Opriçnik operasından sahne dekoru (Matvey Andreyevich Shishkov)

Musorgski, Çaykovski'nin adının geçtiği hemen hemen her mektubunda ondan "Paşa", ya da "Sadık Paşa" olarak bahsediyordu. Nitekim Çaykovski'nin *Opriçnik* operası (1874) hakkında eserin tek bir notasını dahi duymadan Musorgski rakibi için, bestecinin yaratıcılığını da inkar edemeden, şunları yazmıştı: *"Opriçnik toplum içerisinde ün kazanmak ve isim yapmak için yazılmış bir eser. Besteci tamamen halkın zevkine hitap etmiş (Ah Paşa!), ama aynı zamanda işine şevkle ve samimiyetle de sarılmış (Ah Sadık!). İlk olarak, zevkler kararsız; ikinci olarak, halk Rus sanatçılardan Rus eserleri bekliyor; üçüncü olarak, kişisel çıkarlar için sanatla böylesine oynamak utanç verici. Öyle gözüküyor ki Sadık, gerçek bir Paşa gibi insanlık adına hiç de kötümser değil ve gayet açık bir şekilde mutlak güzelliğin vaizi"* (David Brown, *Musorgsky,* Oxford, 2010, s. 215).

5 Aralık 1873'te Çaykovski, César Cui'nin dairesinde Musorgski ile buluştuğunda ve *Boris Godunov* operasından bölümler dinlediğinde ikinci perdeden 'Papağan Aryası' dışında esere pek fazla iltifatta bulunmamıştı. Musorgski bu olayı müzik kritiği Vladimir Stasov'a aktarırken aşırı mizahtan ise hiç mi hiç kaçınmamıştı: *"Sadık Paşa yarı uyukluyor, rüyasında şerbet ve hatta belki de Boris'ten pasajlar çalarken kendisinin de giderek dönüştüğü mayalanmış Moskova hamuru görüyordu. Dinleyicileri her zaman gözlemlerim (çok öğreticidir) ve Sadık Paşa'nın tam anlamıyla ve gerçekten (ciddi söylüyorum) kendisini hamura dönüştürme arzusunu farkedince fermantasyon aşamasını bekledim. Hamur fermante oldu - daha doğrusu 'Papağan [Aryası]'ndan sonra fermante oldu ve sıkıcı, uyuşuk ve sevimsiz seslerle kabarcıklar şişmeye başladı. Bu patlayan kabarcık seslerinin tamamından (çok da fazla değildi) şunu anladım: 'kuvvetli bir adam (kim olduğunu biliyorsun), ama kuvvetleri düzensiz ... üzerinde faydalı şekilde çalışılabilir ... bir senfoni (form kullanarak tabii ki). Kuvvetli adam Sadık Paşa'ya teşekkür etti - ve hepsi bu kadar [...] Dün Sadık Paşa'yı Bessel'de gördüm ... 'güzel bir müzikalite sun - sadece güzel bir müzikalite!'. Balakirev geldi - onunla Dargo[mişki]'nin Fin [Fantazisi'ni] çaldık. Sadık Paşa hiç tasvip etmedi"* (David Brown, *Musorgsky*, s. 214-215).

Çaykovski de aynı şekilde Musorgski'nin dehasını kabul etmekle birlikte kişilik olarak kendisinden hiç haz etmiyordu. Hatta Madam von Meck'e yazmış olduğu bir mektubunda ondan 'ümitsiz bir vaka' olarak bahsetmiş ve sözlerine şöyle devam etmişti: *"Kabiliyet olarak belki de hepsinin [Rus Beşleri'nin diğer üyelerinin] üstünde, ama dar görüşlü bir tabiatı var ve üstelik kendi kendini geliştirmek dürtüsünden de*

Pyotr İlyiç Çaykovski

Modest Musorgski (İlya Repin)

Vladimir Stasov (İlya Repin)

Çaykovski Paşa ile yola çıkarak, Musorgski'nin bu Leh asıllı Osmanlı paşası yüzünden "Sadık Paşa" adını taktığı ve kendisini "mayalanmış Moskova hamuru"na benzettiği Pyotr İlyiç Çaykovski'yi böylesine betimlemelerle keşfedeceğim doğrusu hiç aklıma gelmezdi.

Belçikalı soprano Désirée Artôt

*mahrum, kendi dehasının ve çevresindeki camianın gülünç teorilerine körcesine inanan bir kişi. Bunun yanında doğasının temelinde bir tür kabalık, yontulmamışlık ve hoyratlık yatıyor. Okumamışlığıyla gösteriş yapıyor, cehaletiyle gurur duyuyor, dalga geçiyor, dehasının aldanmaz olduğuna körce inanıyor. Ama bununla beraber bazı anlarda büyük bir kabiliyet sergiliyor ve dahası bu kabiliyet hiç de orijinal olmaktan uzak değil." (*David Brown, *Musorgsky*, s. 212). Çaykovski'yi Sadık Paşa ile ilintilendiren sadece Musorgski değildi; Çaykovski, Belçikalı soprano Désirée Artôt'ya, 1868'deki tanışmalarının ardından, evlenme teklif edince, Ellarov adında rakip bir Ermeni damat adayı, kızının evliliğine itiraz etmesi için Artôt'nun annesine nüfuz etmek üzere besteci hakkında onun Sadık Paşa'nın oğlu olduğuna dair asılsız dedikodular yaymaya başlamıştı. Her iki aday Artôt'yla evlenmek konusunda başarısız olduysa da Ellarov yaydığı asılsız dedikoduyla o an etkin olmayı başarmıştı (Alexander Poznansky (editör), *Tchaikovsky Through Others' Eyes,* Indiana, 1999, s. 90).

Çaykovski Paşa ile yola çıkarak, Musorgski'nin bu Leh asıllı Osmanlı paşası yüzünden "Sadık Paşa" adını taktığı ve kendisini "mayalanmış Moskova hamuru"na benzettiği Pyotr İlyiç Çaykovski'yi böylesine betimlemelerle keşfedeceğim doğrusu hiç aklıma gelmezdi. Ama Cibran'ın da dediği gibi görünüş sadece giydiğimiz bir elbise. Gerçek ruh, kimilerinin bir ağaç kütüğüne bakıp da arkasında yatan yemyeşil ormanı göremediği o uçsuz bucaksız evrende, o insanların benliklerinin derinlerindeki seslerde saklı. Bu satırları kaleme alırken *Saatli Maarif Takvimi*'nde Goethe'nin şu sözlerini okuyorum: *"İnsan her gün biraz müzik dinlemeli, biraz şiir okumalı, güzel bir resim görmelidir ki, dünyevi kaygılar, Tanrı'nın insan ruhuna aşıladığı güzel duygusunu silip yok etmesin".* 2 Nisan 2017 tarihli aynı takvim yaprağı Goethe'nin bu sözünün hemen altına da Cibran'ın *Ermiş*'inden 'Çocuklar' şiirini okurlarına sunmuş. Bense makalemi onun aynı kitabından 'Kendini Bilmek Üstüne' söylediği kapanış mısralarıyla noktalıyorum: *"'Hakikati buldum' demeyin, 'Bir hakikat buldum' deyin / 'Ruhun yolunu buldum' demeyin, 'Yolumda giderken ruhu buldum' deyin / Çünkü ruh her yolda yürür / Ruh ne bir hat üzerinde yürür, ne de bir kamış gibi büyür / Ruh sayısız taçyapraklı bir nilüfer gibi kendi kendine açar"* (Halil Cibran (Türkçe tercümesi: Kenan Sarıalioğlu) *Ermiş,* Remzi Kitabevi, 2015).

Emre Aracı'nın *Andante*'deki geçmiş yazılarının tamamına *www.emrearaci.weebly.com* adresinden ulaşabilirsiniz.